

BEVEZETŐ

Az elmúlt másfél évtized során a székelyföldi térségre egész sor szakmai és közéleti/politikai megközelítés irányult. A közéleti/ politikai megközelítések egyik része a „tömbmagyar térség” megjelölést helyezte előtérbe, s e megjelölés kapcsán úgy tekintett erre a térségre, mint a romániai magyar kisebbség biztos szavazói bázisára, a kisebbségi kultúra és identitás „működésének” olyan területére, ahol — ellentétben a szórvánnyal — nincsenek igazán nagy gondok, nincsenek napirenden égető feladatok. Az ideologikus megközelítések másik csoportja — elsősorban nemzetközi kisebbségpolitikai hivatkozások vagy párhuzamok alapján — úgy tekintett erre a régióra, mint valamiféle, közelebbről meg nem határozott autonómiaforma kialakításának lehetséges terepére.

A szakmai megközelítések ezzel szemben különböző kutatási vagy fejlesztési elképzelések mentén igyekeztek leírni és/vagy definiálni ezt a térséget. Nem csekély azoknak az alkalmi vagy tartós szakmai csoportosulásoknak, rendezvényeknek, képzési programoknak, intézet-alapítási elképzeléseknek, hálózatszervezési elképzeléseknek, szolgáltató rendszereknek a száma, amelyek a térség egészének képviselőjében fogalmazódtak meg, kerültek megtervezésre, jöttek létre vagy próbáltak működni.

A sokféle közéleti/politikai és szakmai jellegű térség-meghatározási kísérletet kiegészíti, erősíti a média és a hétköznapi beszéd gyakorlata. Ahhoz képest, hogy a térségnek Székelyföldként való megjelölését 1989 előtt nyilvánosan használni nem lehetett, ez a megjelölés az elmúlt másfél évtized során jelentős pályát futott be, és a megjelölés legitimitása folyamatosan erősödött. Ebben a folyamatban nyilván jelentős szerepet játszottak az 1989 után újra kiadott, rehabilitációs jellegű történelmi, társadalomtudományi munkák is, amelyeket 1945 előtt vagy még 1918 előtt írtak a kor neves szakértői, s amelyek ma egyfajta presztízsjellegű olvasmányként széles körben ismertek. De sok más tényező is közrejátszott abban, hogy a Székelyföld megjelölés végérvényesen elfogadott, legitimnek tetsző megjelöléssé vált. Közben ennek a térségnek nincsenek adminisztratív határai, nincsenek térségi funkciókat betöltő elismert intézményei, nincsenek térségi képviselői szerepet betöltő választott vagy kinevezett vezetői, — sőt, a

mentális határok helye is az éppen választott kritériumtól függően meglehetősen vitatott a szakértők és laikusok körében egyaránt -, a térség egészét emblematikusan megjelenítő megnevezés gyakorlatilag minden szinten elfogadottá vált. A Székelyföld minden kétséget kizáróan „van”, ebben a térségi szereplők egyetértnek. A „van” mögött azonban nem mutatható ki programjellegű és következetes térségi identitásépítési folyamat, még oly mértékben sem, ahogyan például a „hargitaiság” 1968 után kiépült. Miközben a Székelyföldön belüli egyes kisebb térségekben a térségi identitásépítési folyamat újra és újra lendületet vesz, lokális léptékben pedig az identitás-rehabilitációs és építési kedv egyenesen tobzódik az újabb és újabb kezdeményezésekben, a térség egésze egyelőre kénytelen beérni az időnkénti enunciaciókkal, a kinyilatkoztatások és utalások/hivatkozások eseti alkalmaival.

A térségi szereplők egyetértnek a keret, az identitásburok létével, és ezen a kereten belül sokféle sikeres vagy sikertelen kísérletet tesznek a keret beélésére. Ezeknek a kísérleteknek — legyenek azok közéleti, szakmai jellegűek, vagy éppen a kettő keveréke — mindig van kisebb-nagyobb társadalmi támogatottsága. Ha alaposabban belegondolunk ebbe a nem programszerű, senki által nem koordinált, nem intézményesített, külső tényezők által nem támogatott és nem is akadályozott, de soktényezős, sok-sok kísérletet tartalmazó társadalmi folyamatba, akkor azt kell mondanunk, hogy ez a térség egyfajta komplex, tartósnak ígérkező, alulról építkező öndefiníciós folyamatba kezdett, és apró lépésekben ugyan, de halad a maga választotta úton. Maguk az egyes kísérletek persze sokfélék. Akad köztük bőven olyan is, amely elkülönülésre, határépítésre játszik, de bőven lehet példát felhozni a nyitásra, kooperációra hangolódó kísérletekre is. Úgy tűnik azonban, hogy a kísérletek nagyobb részében nem is annyira a térségen kívüli világhoz való viszony definiálása a fontosabb, hanem inkább a belső építkezés, az intézményteremtési kísérlet, a kisebb-nagyobb térségi pozíciók kialakítására irányuló igyekezet.

Ha közelebbről megvizsgáljuk ezeket a kezdeményezéseket, kísérleteket, akkor azt látjuk, hogy olyan folyamatok ezek, amelyekben a kezdeményezők és a résztvevők a kulturális tőkének lényeges szerepet szánnak. Úgy érzik/vélik, hogy a lokális, mikroregionális vagy térségi identitás-tőkék kiépítése és mozgásba hozása növelheti, erősítheti versenyképességüket. Azt a versenyképességet, amelynek „klasszikus” térségi összetevőivel (felkészültség, nyersanyagforrások, eszközkészlet,

infrastruktúra, vagyonelemek) szemben egyébként okkal elégedetlenek. A kulturális és identitástőke hasznosítása, a hálózati kapcsolatok erejének fölismerése egyébként a térségben korántsem új dolog, sokféle formáját rögzítette a néprajz, a társadalomtörténeti elemzés az 1962-es téveszesítés előtti időszakból. Az elmúlt másfél évtized fontos változásának tűnik azonban, hogy a korábban lokális (és gyakorlatilag csak lokális) léptékben működő kulturális és identitástőkék új működési területeket is keresnek a lokális közösségen belül vagy a lokális közösség léptéke felett.

A térség egészét, az elmúlt másfél évtized sikeres vagy sikertelen kezdeményezéseit tekintve azt mondhatjuk, hogy a térség öndefiníciós folyamata jelenlegi formájában alapvetően nem politikai, hanem egyfajta természetes társadalmi folyamat. Az ezekben hangsúlyozott szerepet vállaló kulturális és identitáselemeket — már pusztán jelenlétük okán is — külső és belső szemlélők nemegyszer megbélyegző jelzővel illetik, és „etnikainak”, „politikainak” nevezik, utalva azok feltételezett szegregációs, korlátolt, belterjes jellegére. Valójában igen kevés olyan térségi kísérlet és kezdeményezés volt az elmúlt másfél évtized során, amelyekre ezek a negatív minősítések okkal alkalmazhatók.

Természetesen nem kizárt, hogy erre a lentől szerveződő „természetes” folyamatra „rásegítsen” akár belső politikai formáció, akár külső politikai erő. A „rásegítés” formája is sokféle lehet, a térségi identitások építése e tekintetben már európai léptékben is gazdag példatárat kínál mind a módszerek, mind az eredmények tekintetében. Az sem kétséges, hogy a „rásegítések” révén a jelenleg „természetesnek” nevezett folyamat alighanem lényeges változásokat szenved majd. Egyelőre azonban azt kell mondanunk, hogy a régió „természetes” öndefiníciós folyamata — a maga soktényezős, lassú és diffúz jellegével — nem falat (külső identitásburkot) épít, hanem struktúrát: funkcionális egységeket, úgynevezett erős pontokat. Olyan térben, időben, társadalmi szerepkörben behatárolt efemer „intézményeket”, amelyek oppozíciós vagy komplementer viszonyban állnak más térségi kezdeményezésekkel, néhol csak úgy létrejönnek, anélkül, hogy kapcsolatuk lenne más kezdeményezésekkel, s az esetek nagy többségében személyfüggők. Az efemer jelleg, a változékonyság, az esetenkénti alacsony fokú intézményesítettség, a funkcionális zavarok mellett azonban pozitívnak mutató jelenségek is bőven vannak. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kísérletek és építkezések száma növekszik, az egyes kísérletek önkéntelenül is egymás nyomdokaiba

lépnek, a térbeli vagy vertikális koncentrációt fölállító kezdeményezések (projektek, kooperációs formák, adminisztratív vagy feladatcentrikus társulások, stb.) legitimitása pedig növekvőben van. S mindez oly módon történik, hogy a térségi identitás burka/nyelvezete — a térség nevének használatán kívül — nem épül, a térség arcukatát programszerűen nem építi senki, ezért a kisebb-nagyobb első kezdeményezések egy épülő és jól forgalmazott térségi identitás-konstrukciótól nem kaphatnak sem biztatást, sem kapcsolódási pontot, sem igazolást. Külső szemmel nézve ez meglehetősen paradox helyzet: a térség kívülről nem látszik, miközben a mindennapok világában nagyon erőteljesen „van”, sőt, épül, fokozatosan erősödik.

Minden kísérlet, minden szerveződés — legyen az lokális identitást erősítő ünnep szervezése, kistérségi társulás létrehozása, székelyföldi léptékű szolgáltatás-csomag tervezés és működésbe hozása — egyben nyelvi-szimbolikus értelmezéssel is jár. Olyan értelmezéssel, amelynek keretében a szervezők definiálják magukat, felvállalt szerepüket, a tevékenységük által lefedett térséget vagy társadalmi csoportot, megfogalmazzák tevékenységük legitimációs rendszerét. Mindezt nyilván meg is fogalmazzák közvetlen környezetük, vagy a munkájukat támogató külső szereplők számára. Az így kiépített „intézményi” identitások nem mindig felelnek meg a ténylegesen végzett gyakorlati munkának, az ilyen eltérés azonban végeredményben minden nyelvi-szimbolikus szerkezet velejárója. Ami viszont igazából meggondolkodtató, az a következő: az egyes kísérletek, kezdeményezések szereplői által megfogalmazott, fölmutatott intézményi identitások között nincsen átfedési, kapcsolódási felület, vagy nagyon-nagyon kevés ilyen van. Ez azért is meglepő, mert az egyes „intézmények” által fölállított feladatok az esetek többségében valóban kiegészítik egymást, egymás számára húzóerőt jelenthetnek, egymás munkáját folytatják. Vagyis: a gyakorlati munkában közel sincsen akkora távolság, mint az egyes tevékenységekhez kapcsolt nyelvi-szimbolikus identitások között.

A hétköznapi beszédben mindegyre általában azt mondjuk, hogy a fontos térségi szereplők nem értenek egyet, széthúznak, egymás ellenében dolgoznak, stb. Természetesen vannak szembenállások, kiütési és keresztbetevési kísérletek. Az egyet nem értések mögött azonban szerkezetileg más tényező áll. Elsősorban az, hogy a térségi szereplők számára nincsenek közösen használható referenciapontok. Nincsen olyan térségre vonatkozó tudás, információs anyag, tapasztalat, előzetes ismeret, stb., amelyet mindannyian használhatnának,

amikor kialakítják a saját „intézményüket” és a saját tevékenységüket legitimáló nyelvi-szimbolikus konstrukciót. Természetesen minden térségi szereplőnek van saját, különbejáratú, egyéni tudása arról, hogy milyen ez a térség, mi történik benne, honnan jön, merre tart, stb. Mindez azonban „privát” tudás abban az értelemben, hogy nincsen térségi vagy akár kisebb léptékű legitimitása. Nem az a kérdés, hogy ezek a privát tudások igazak-e vagy sem, hanem az, hogy térségi léptékben nem tekinthetők osztársadalmi tudásnak. Így nem kell csodálkoznunk azon, hogy a privát tudásokra privát ideológiák, a privát ideológiákra privát cselekvési tervek épülnek. S azon sem, hogy az így kialakult privát ideológiák között gyakorlatilag nincsen, nem is nagyon lehet érintkezési felület. A már kiépített nyelvi-szimbolikus struktúrák nem képesek alkalmazkodni egymáshoz (máshol sem, hiszen az alkalmazkodás nem jellemzi a nyelvi szimbolikus rendszereket), s ezért mindenkor vezetőik sem nagyon tehetnek ilyent. Aligha a térségi szereplők hibája, hogy nincsenek a térség érdekében végzett munkához fölhasználható, ismert, releváns ismeretként tételezhető térségi referenciapontok. Közrejátszik ebben nyilván a térség fizikai és mentális definiálatlansága, a térségi léptékű legitim intézmények és társadalmi szerepek teljes hiánya. De közrejátszik az is, hogy a térségről alig van tényszerű ismeret. Vonatkozik ez a legalapvetőbb statisztikai adatokra (hogy a kialakított mutatók hiányáról ne is beszéljünk), térségi léptékű társadalmi nyilvánosság híján az aktuális térségi történések nem ismertségére, a térségre jellemző társadalmi folyamatokkal kapcsolatos ismeretek részleges voltára és még jó néhány más tényezőre. Nincsenek olyan térségi referenciapontok, amelyeket térségi társadalmi tényként lehetne kezelni, amelyeket már minden fontos térségi szereplőnek érdemes tudni és figyelembe venni, amelyeket már nem érdemes megkerülni. Még kisebb az esélye annak, hogy ezeket a referenciapontokat a térségi szereplők a kurrens változásokkal együtt, a maguk dinamikájában tudják kezelni.

A közösen használható referenciapontok hiányának értelemszerű következménye az, hogy a saját és a mások cselekvéseire, kezdeményezéseire vonatkozó értelmezések, magyarázatok, indoklások, érvelések nem találkozhatnak egymással. Nem az egyetértés lenne az igazán fontos, hanem az egyes tudások egymásra való reflektálása. Látnunk kell azt, hogy a székelyföldi térségben ez sem csupán szándék kérdése. A társadalmilag közös tények és referenciapontok nélkül fölépített értelmezések tulajdonképpen nem tudások, hanem több-kevesebb

sikerrel forgalmazott magán-hiedelmek. Olyan tudásformák, amelyek saját maguk megerősítése érdekében a másik tudástól való elkülönbözödést — ösztönösen — sokkal fontosabbnak tartják, mint a mások tudására való ráhangolódást. Természetesen a hiedelem, a mítosz minden társadalmi szerkezet szerves tartozéka. Itt csupán arról van szó, hogy a tudás szerepében működő magán-hiedelmeknek olyan területen van meghatározó szerepük — pl. társadalomfejlesztési feladatok, intézménytervezés és vezetés, szolgáltatáshálózatok kialakítása, képzési szerkezetek létrehozása és működtetése, stb. -, amelyen a különböző tudások egymásra való reflektálása, s ennek nyomán a kooperáció a siker legalapvetőbb feltétele. Ha a mai Székelyföld kapcsán valamilyen hátrányt kell kiemelni, akkor ez kétségkívül a tudás társadalmi működésének jelenlegi formája lesz. Valószínűnek látszik, hogy közös referenciapontok fölkínálása nélkül, s valamiféle térségi társadalmi nyilvánosság megszerveződése nélkül a gyakorlat — a magán-hiedelmek tudásként való működése — rövid távon aligha változhat meg.

A térségi közös referenciapontok kínálatában a legcélszerűbb, s talán legkönnyebben megvalósítható megoldás a térségi alapstatisztikai információk definiálása és társadalmi forgalmazása. Ez nem szünteti meg azonnal a közös referenciapontok krónikus hiányát, de elindíthat olyan folyamatot a térségi szereplők körében, amely megteremti a referenciapontok társadalmi használatának alapszintű formáit, a közös referenciapontok létezésének legitimitását. Ha tudjuk azt, hogy a térség miként áll a munkanélküliség, az iskolai képzettség, a közérzet, a migrációs hajlandóság, stb. terén, akkor ez a tudás támogathat fontos döntések előkészítésében. De talán még fontosabb az, hogy ez a tudás támogathatja a privát tudások újraforgalmazódását, s ha beépül a privát tudásokba, akkor esélyt adhat a különböző tudások és meggyőzések közti párbeszédre, az egymás tudására és egymás gyakorlatára vonatkozó reflexiókra. Alighanem ez lehetne az a folyamat, amely a sokféle jelenlegi kezdeményezés és kisebb-nagyobb intézményteremtés gyakorlatát belátható időn belül magasabb szintre emelné.

Az alábbi kötet a maga szerény eszközeivel a térségi közös referenciapontok létrehozásához kíván hozzájárulni. Statisztikai adatsor, amely néhol megdöbbent, máshol elkedvetlenít, esetenként igazolja mindennapi tapasztalatainkat, de talán leginkább kijózanít. A táblázatok sora a székelyföldi térség háztartásainak átlagos modelljét mutatja. Azt a jellemző modellt, amelyet rendszerint eltakar szemünk elől a hozzánk

túlságosan közel álló — pozitív nagy negatív — személyes tapasztalat. Miközben célszerű belátnunk azt, hogy saját tudásunk, privát hiedelmünk kialakításában az átlagos modellt érdemes alapul venni. S természetesen a fejlesztéspolitikai döntések előkészítése és meghozatala közben is. Az átlag ugyan statisztikai fogalom, és nagy valószínűséggel egyetlen ismert háztartásra sem illik egészen pontosan, társadalmi magyarázó ereje azonban jelentős.

Végezetül néhány szót röviden a statisztikai adatsor alapjául szolgáló kutatásról. A KAM — Regionális és Antropológiai Kutatások Központja az MTA Politikai Tudományok Intézetével kialakított együttműködési program keretében, az Új Kézfogás Közalapítvány és a Határon Túli Magyarok Hivatala támogatásával komplex, az erdélyi magyar népességre kiterjedő kutatást végzett „A földbirtoklás, a földhasználat és a gazdálkodás Erdélyben” témakörben. A kutatás időtartama 2004. január — 2004. július. Az adatfelvétel keretében 400 fős külön almintán vizsgáltuk a székelyföldi háztartások helyzetét.

A földtulajdon reprivatizációja és a családi léptékű magángazdaságok szerepének előtérbe kerülése ebben a térségben olyan időszakban ment végbe, amikor a fejlett országokban éppen ellenkező irányú folyamatok voltak tapasztalhatók, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya fokozatosan csökkent. Ez az elparasztiatlanításnak” nevezett folyamat nem csupán a fejlett európai országokban indult be, hanem az ún. „félperiférián” elhelyezkedő országokban is (pl. Írország, Portugália, Finnország, Magyarország). Romániában, ezen belül a romániai magyar népesség körében, a mezőgazdasággal foglalkozók száma és aránya 1989 után jelentősen emelkedett. Ez a megállapítás a székelyföldi térség lakosságára még hangsúlyozottabban érvényes. Családi gazdaságokra alapozó, rendkívüli módon fölaprózott birtokszerkezet jött létre, elsősorban a volt téeszek földterületeinek azonnali szétosztásával. Ebben a kontextusban nyilvánvalóan csupán családi gazdaságok alakulhattak ki, a mezőgazdasági vállalkozások csak nagyon lassan, fokozatosan jelentek meg, és ezen a téren mind a mai napig nem tapasztalható tényleges áttörés.

A mai modernizációs trendekkel ellentétesen alakuló folyamatok vizsgálata mindenképpen nagyon fontos. Az ezzel a folyamattal kapcsolatos közéleti diskurzusok és a szakmai elemzések egy része elsősorban „negatívumokban” fogalmazza meg az 1989 utáni reprivatizációs és ahhoz kapcsolódó történéseket.

Az elaprózott birtokszerkezet létrejötte gazdasági visszaeséssel járt, a piaci szabályok csak nagyon lassú ütemben hódítottak teret, és a gazdálkodók tevékenységének nagy része ma is a „fekete” vagy legalábbis a „szürke” gazdasághoz sorolható. A tőkefelhalmozás csekély mértékű, az ágazat tartósan erőforrás-hiányos, az eszközpark elavult és csak egy szűkebb termelői szegmensnél újul meg, az ágazat nem hasznosítja a máshol már bejáratott technikai, technológiai eljárásokat. Ez a „negatív” leírás helytálló, ugyanakkor látnunk kell, hogy ez a folyamat Romániában — de jó néhány más országban is — több millió embert érint. A székelyföldi térségben a falusi lakosság majdnem teljesen, a városi lakosság egy jelentős része ilyen helyzetben van. Aligha hihető, hogy megfelelő mélységű és vertikumú szakmai információk nélkül értelmezni lehessen ennek a nagyon jelentős népességnek a helyzetét, meghatározó szerepű magatartási modelljeit, jelenlegi gyakorlatát és holnapi cselekvési stratégiáit. Piacgazdasági szempontból ez a helyzet nyilvánvalóan nem jó, de nem lehet „leváltani” az agráriumot választó vagy abba menekült népességet, és nem lehet kicserélni a kialakult, politikai-szociális-gazdasági elemekkel sűrűn és bonyolultan átszőtt helyzetet sem.

Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata olyan komplex háztartásvizsgálatot tett indokolttá, amelynek keretében a családok működésének minden fontosabb szegmenséről információkat kívántunk szerezni. Ez a komplex megközelítés nem csupán adatsorokat szolgáltat az egyes gazdaságok paramétereiről és működéséről, hanem lehetővé teszi a vizsgált populáció gazdálkodási gyakorlatának elemzését egy sor más tényező összefüggésében is (lakhely, iskolázottság, életkor, munkaerőpiaci életút, vagyoni helyzet, közéleti szerepvállalás, stb.).

A kutatási tervben jelentős szerepet kapott a helyszíni terepmunka (személyes megfigyelés, mélyinterjú, esettanulmány), a vizsgált témakörrel kapcsolatos országos kontextus minél részletesebb feltárása (statisztikai adatok, országos léptékű kutatások), s nem utolsósorban azoknak a már elkészült, különböző léptékű adatösszegezőknek és kutatásoknak az áttekintése, amelyek a romániai magyar népesség gazdálkodási gyakorlatával foglalkoztak.

A kérdőíves adatfelvétel legfontosabb témakörei az alábbiak voltak:

- személyi adatok, családi helyzet
- az iskolai életúttal kapcsolatos adatsorok
- iskolán kívüli képzéssel kapcsolatos adatok

- további tanulási elképzelések
- nyelvismeret
- számítógép-használat
- részletes munkaerő-piaci életút
- munkanélküliség
- országon belüli, országon kívüli migráció
- külföldi munkavállalás
- lakáskörülmények részletes vizsgálata
- személyes elképzelések, életútesélyek
- közéleti szerepvállalás
- a földtulajdon és a földhasználat kérdéseinek részletes vizsgálata
- mezőgazdasági termelésre vonatkozó adatok
- a gazdaság eszközellátottsága
- a földművelésre vonatkozó személyes értékelések, tervek
- a termékek értékesítésének gyakorlata
- a gazdálkodás szerepe a család megélhetésében
- jövedelemszerkezet
- anyagi helyzet, tervezett befektetések
- egyéni vállalkozások gyakorlata, ezzel kapcsolatos attitűdök.

Ez a komplex, több témakört és nagy földrajzi területet átfogó kutatás egyben lehetővé teszi azt is, hogy a vizsgált térség népességéről minden korábbi kutatási adatbázisnál átfogóbb helyzetképet alkot-hassunk. Ebben az értelemben a jelzett kutatás egy időszakosan megis-mételt, összehasonlításokra ténylegesen lehetőséget kínáló longitu-dinális program első lépése lehet. A kutatás 4-5 év múlva várható megismétlése lehetővé teszi majd, hogy tényleges képet alkothassunk a legfontosabb társadalmi változásokról.

Biró A. Zoltán